

МалярOVA Валерія Олегівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.851

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО З ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено аналізу профілактичних дій слідчого, здійснюваних ним в ході розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. Висловлено пропозиції щодо необхідності нормативного врегулювання даної діяльності.

Ключові слова: профілактика, слідчий, злочини проти моральності, досудове розслідування, подання, причини та умови.

Як відомо, обов'язки правоохоронних органів виходять за рамки безпосереднього розкриття та розслідування злочинів. Держава наділяє їх функціями безпосереднього виявлення ознак злочинів, а також функціями профілактичної діяльності.

У загальнодержавній системі протидії злочинності, спрямованій на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень і злочинів, профілактична діяльність правоохоронних органів займає особливе місце. Її цілі та завдання мають, поряд із загальними, специфічні аспекти – запобігання, припинення конкретних злочинів і усунення обставин, що сприяють вчиненню конкретного злочину.

Слід зазначити, що в криміналістичній теорії це питання досліджувалось в роботах Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, М. А. Погорецького, О. С. Саїнчина, М. В. Салтєвського, В. В. Тищенко, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, О. О. Юхна та ін. Разом з тим слід зазначити, що в криміналістиці бракує комплексних досліджень проблем профілактики злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків; гостро відчувається необхідність у відокремленні та ана-

лізі елементів профілактичної діяльності, формуванні відповідної програми запобіжного впливу. Тож метою написання цієї статті є здійснення комплексного криміналістичного аналізу дій слідчого з профілактики злочинів проти моральності у сфері статевих відносин та розробка відповідних комплексів прикладних рекомендацій.

Діяльність із профілактики може починатися з виявлення формування злочинного наміру і вжиття заходів щодо недопущення його реалізації.

Незважаючи на те, що зазначена розумова діяльність має прихований для більшості характер, частина її може мати зовнішнє вираження, оскільки формування злочинного наміру зазвичай відбувається поступово і психологічно проходить низку стадій від виникнення самої ідеї до уявного моделювання змісту задуму і дій з його реалізації [1].

У ситуаціях, коли в особи формується задум на вчинення злочину проти моральності у сфері статевих стосунків, він може знайти своє вираження в тому, що потенційний злочинець ділиться своїми планами із друзями; проявляє активну зацікавленість можливими способами вчинення злочинів; акцентує увагу на вивченні певної літератури, змінює свою поведінку, коло спілкування і т.д.

Зазначені «сигнали» можуть бути отримані оперативними працівниками у процесі оперативного обслуговування території, при проведенні цілеспрямованих оперативно-розшукових заходів щодо розкриття іншого злочину, від негласних співробітників. Відповідна інформація може бути отримана і слідчими в процесі досудового розслідування інших кримінальних проваджень; працівниками кримінальної міліції у справах дітей, підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми, кіберзлочинністю, дільничними інспекторами тощо.

Як тільки такого роду дані стають відомими працівникам ОВС, ними повинні розроблятись заходи, спрямовані на відмову особи, що виявила намір, від його реалізації.

У зв'язку з тим, що формування наміру не є стадією вчинення злочину і не спричиняє притягнення до кримінальної відповідальності, його запобігання може здійснюватися тільки шляхом реалізації заходів виховного впливу. До них відносяться широко застосовувані на практиці профілактичні бесіди, роз'яснення норм закону про кримінальну відповідальність,

адміністративного, цивільного, сімейного, трудового законодавства.

Ефективність таких форм не завжди є високою, але в ряді випадків профілактичні бесіди можуть мати потрібний вплив на осіб, які вперше замислили вчинення злочину.

З метою посилення впливу на особу, з якою проводиться бесіда, за її підсумками доцільно скласти протокол профілактичної бесіди, де відобразити привід до неї, роз'яснені норми закону, результати. З'ясувавши осіб, що сприяли формуванню або закріпленню злочинного задуму, з ними також необхідно провести аналогічні бесіди. У зв'язку з цим доцільно підтримати ідею про те, що якщо надалі попереджений про неприпустимість злочинної поведінки все-таки вчинить злочин, цей факт слід оцінювати як обтяжуючу обставину [2, с. 22].

Найбільш доступними для виявлення і, відповідно, для припинення є такі різновиди діяльності з реалізації злочинного задуму, як готування або замах на вчинення злочину.

По досліджуваній категорії злочинів інформація про дії, що відносяться до підготовчих, виражається зовні не тільки у вигляді інформації, що не має матеріального відображення (усна інформація про наміри особи підшукати приміщення для заняття проституцією, дати об'яву в газету про прийом на роботу, про наміри особи надавати свою квартиру для заняття проституцією іншими особами і т.д.), але й у вигляді матеріальних слідів. Так, на стадії готування до організації заняття проституцією або втягнення до неї злочинцями можуть підшукуватися приміщення, укладатись договори оренди, найму цих приміщень, купуватись термінали стільникового зв'язку для використання їх у злочинних цілях, друкуватися і розклеюватися оголошення із вказівкою номерів контактних телефонів, створюватися умови, при яких особа буде змушена займатися проституцією, тощо.

Профілактична діяльність у цій сфері обумовлює також вжиття загальних заходів запобігання (бесіди, роз'яснення закону, вжиття адміністративних заходів і т.д.), і тільки з початком досудового розслідування (внесення відповідних даних до ЄРДР) до злочинців можуть бути застосовані і кримінально-процесуальні запобіжні заходи.

Під кримінально-процесуальними запобіжними заходами прийнято розуміти сукупність можливих процесуальних дій, що мають, поряд з основними, цілі припинення подальшого

продовження злочинних дій. Найбільш ефективними в цьому плані є обрання запобіжного заходу підозрюваному (насамперед, взяття під варту), проведення обшуків, оглядів знарядь і засобів вчинення злочину.

Виходячи з вимог законодавчих приписів, профілактична діяльність не вичерпується необхідністю припинити злочин. У процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний, по-перше, виявити обставини, що сприяли вчиненню злочину, адже без цього неможливо встановити коло інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) і, по-друге, вправі поінформувати про виявлені обставини заінтересованих суб'єктів.

Процес виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, повинен мати характер процесуального доказування, хоча ці обставини і не віднесені законодавцем до предмета доказування. Однак для того, щоб вони були встановлені з достатньою повнотою, необхідно, насамперед, знати, що розуміється під ними, яка природа цих обставин. З'ясування цих питань є тим більш важливим, що на практиці слідчі найчастіше не встановлюють конкретні обставини, що сприяли вчиненню злочину, тому що не поінформовані про те, що під ними розуміється. Тим більше законодавець, виключивши ці обставини з предмета доказування, нівелював їх значення для досудового розслідування.

Кримінологічне визначення причин і умов, які сприяють вчиненню злочину, як правило, містить у собі два взаємозалежних аспекти: антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення злочину [3, с. 105-106]. При цьому необхідно підкреслити, що при вчиненні умисних злочинів вирішальну роль, як правило, відіграє антигромадська установка, тоді як при вчиненні необережних злочинів зростає роль життєвої ситуації.

На наш погляд, кримінологічне визначення розглянутих категорій обмежує їх застосування у практичній площині правоохоронної діяльності, в першу чергу, під час проведення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, а також прокурорського нагляду. Обумовлено це тим, що для названих видів діяльності значущість причин та умов, які сприяють вчиненню злочину, визначається, насамперед, окресленням меж, в рамках яких ці обставини підлягають виявленню.

У процесі вивчення практики профілактики злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків ми визначили низку типових ситуацій, для яких у правоохоронній практиці є можливим виробити алгоритми (програми) профілактичних дій як відносно потенційного злочинця, так і можливої жертви. Варіанти цих ситуацій мають наступний вигляд:

- відома конфліктна ситуація між двома або декількома особами, в якій однозначно визначені можливий злочинець і можлива жертва (жертви), при цьому зміна ролей між ними виключена;

- відома така ж конфліктна ситуація, але високою є вірогідність зміни ролей у системі «злочинець – жертва»;

- відомий потенційний злочинець і ситуації, в яких він може діяти, не визначена лише можлива жертва;

- відомі потенційна жертва і ситуації, в яких жертва поводиться певним чином, не відомий лише можливий злочинець;

- відомі ситуації, явно небезпечні для більш-менш широкого кола осіб, з погляду можливості стати злочинцем або жертвою злочину.

Встановивши у процесі досудового розслідування зазначені обставини, що сприяли вчиненню злочину, слідчий вправі поінформувати відповідну організацію або відповідну посадову особу про зміст і характер виявлених факторів соціального середовища. Ця діяльність слідчого жодним чином не регламентована кримінальним процесуальним законом (на відміну від колишнього КПК, який у ст. 23, 23¹ визначав, що подання слідчого підлягає розгляду з обов'язковим повідомленням про вжиті заходи не пізніше одного місяця від дня його винесення [4]).

Як видно, зазначені кроки законодавця є доволі суперечливими, тому роблять неефективною і малопродуктивною профілактичну діяльність слідчого в цілому. Переконані, що така ситуація потребує змін на законодавчому рівні.

По-перше, виходячи з розширювального тлумачення предмета доказування, виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, є логічною дією, складовою частиною доказування обставин, які є обов'язковими. Проте, не завжди в ході розслідування такі обставини з'ясовуються. Їх може і не бути зовсім. Наприклад, рішення людини одержувати доходи від заняття звідництвом у багатьох випадках обумовлене у першу

чергу її особистісними якостями – жадібністю, лінню, небажан-ням працювати і т.д.

У зв'язку з цим, якщо буде ухвалено рішення про необ-хідність регламентації даного напрямку діяльності слідчого, відповідну норму КПК доцільно сформулювати в такий спосіб: «У випадку виявлення у процесі досудового розслідування об-ставин та/або осіб, які сприяють вчиненню злочину, слідчий вправі внести подання» і далі по тексту.

По-друге, кілька зауважень з приводу встановлення строку для реагування організацій і посадових осіб на внесені подання про усунення причин та умов вчинення злочинів. З одного боку, місячний строк, який був визначений у колиш-ньому КПК, здається надто коротким для того, щоб були здійс-нені наступні дії: 1) внесення подання у відповідну організацію або відповідній посадовій особі; 2) розгляд ними цього подання; 3) вжиття заходів з усунення причин та умов, що сприяли вчи-ненню злочину; 4) одержання результатів цієї діяльності; 5) складання повідомлення про вжиті заходи і результати, а також направлення його слідчому; 6) одержання слідчим повід-омлення і його перевірки. З огляду на це, на перший погляд, видається логічним внесення подання у відповідні органи або відповідним особам не пізніше ніж через місяць після початку досудового розслідування. Однак на практиці це не завжди є можливим з об'єктивних причин.

У зв'язку з цим представляється доцільним скоротити строк, протягом якого відповідні організації і посадові особи повинні будуть повідомити слідчого про заходи щодо усунення обставин, що сприяли вчиненню злочину, до десяти днів. Од-нак, виходячи з того, що не всі заходи можуть бути проведені у цей строк, тим більше дати позитивний результат, необхідно надати в правоохоронні органи звіт про виконані та намічені заходи. Доцільно також законодавчо закріпити форму цього документа і назвати його «повідомлення про заходи реагування на подання слідчого».

Проте, на сьогоднішній день слідчі обмежені у реаліза-ції власної профілактичної діяльності. Тому можна запропону-вати інший механізм вирішення цієї проблеми із застосуван-ням форм прокурорського реагування.

Слід відзначити, що неефективність профілактичної роботи слідчого обумовлена не тільки законодавчими вадами, але й багато в чому неналежним її здійсненням.

Найбільш істотною помилкою слідчих, яка була характерна для них у минулому та якій варто запобігти у майбутньому, є трафаретність внесених подань і обрання неналежних осіб і органів, на адресу яких вони направляються.

Аналіз матеріалів архівних кримінальних справ про злочини проти моральності у сфері статевих стосунків засвідчив, що подання складаються за допомогою тотожних фраз: «...не забезпечив належну увагу профілактиці злочинів на підвідомчій ділянці, що привело до вчинення злочину...», у зв'язку з чим слідчі вимагають «...вжити відповідних заходів».

Слідчі не приділяють належної уваги визначенню всього кола осіб і організацій, що допустили формування умов, сприятливих для вчинення таких злочинів. Навіть у тих випадках, коли злочин скоює неповнолітній, подання вносяться в основному на адресу керівників підрозділів органів внутрішніх справ (міліції громадської безпеки, кримінальний міліції, служби дільничних інспекторів, карного розшуку). Керівникам адміністрацій районів, в органи опіки і піклування, директорам середніх і середньо-професійних навчальних закладів, головним лікарям лікарень, батькам за місцем роботи, на адресу керівників будинків культури, установ з питань зайнятості, дозвілля, заняття спортом чи інші організації подання практично не вносяться.

Звернімо увагу, що подання має бути складене на основі виявлених обставин, що сприяли вчиненню злочину, викладене коротко, але із вказівкою конкретних осіб, котрі можуть змінити умови, що сприяють злочинам, та заходів, які необхідно вжити для ліквідації негативних факторів соціального середовища.

Ефективними заходами в цій підсистемі згодом стануть також узагальнення відповідей на внесені подання про усунення причин та умов вчинення злочинів, підбиття підсумків реагування на них з боку адміністрацій підприємств, установ, організацій, посадових осіб або окремих громадян, порушення питання про притягнення осіб, які проігнорували висунуті вимоги, до передбаченої законом відповідальності [5, с. 100-106].

Насамкінець необхідно торкнутись і такої проблеми, як обґрунтованість внесення подань про усунення причин та умов під час досудового розслідування.

По-перше, внесення слідчим названого подання не виходить за рамки його компетенції, адже встановлення будь-

яких обставин на стадії досудового розслідування, а не лише причин та умов, має попередній характер, тож не передрікає висновків суду щодо винуватості особи у вчиненні злочину.

По-друге, попередній характер доказування, здійснюваного в ході досудового розслідування, не свідчить про необґрунтованість і передчасність внесення слідчим подання про усунення виявлених у процесі розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину, оскільки відповідно до закону однією з підстав повідомлення особі про підозру є наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 276 КПК України). Тож при доведеності тих або інших фактів слідчий вправі внести у відповідні інстанції або посадовим особам подання з усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину.

По-третє, зволікання у встановленні та усуненні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, може привести до вчинення аналогічних злочинів у майбутньому.

Інший вид профілактичних заходів утворює сукупність тактичних засобів, застосовуваних у рамках кримінально-процесуального закону у процесі провадження і спрямованих на запобігання або припинення відповідних форм поведінки або дій. Сюди відносяться слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові дії), пошукові заходи, криміналістичні операції профілактичної спрямованості, суб'єктами реалізації яких виступають слідчі. Змістовними формами таких заходів є протоколи слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення учасникам кримінального провадження, їх клопотання, погоджені плани проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Профілактичні заходи цієї групи спрямовані на запобігання і припинення дії окремих криміногенних факторів, які потрапили в орбіту досудового розслідування.

До інших форм здійснення профілактичних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяли вчиненню конкретних злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків, слід віднести:

- інформування зацікавлених осіб, а також громадськості про обставини вчинення конкретного злочину, причини та умови, які сприяли його вчиненню, вжиті заходи щодо їх усунення та результати цього;
- публікації у ЗМІ, виступи на телебаченні та на радіо з

інформацією про встановлені причини та умови злочинів, необхідні заходи самозахисту, з роз'ясненням положень чинного законодавства та з інших актуальних питань.

Список використаних джерел:

1. Бурлаков В. Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения // Вестник Ленинградского университета. – Серия: Экономика. Философия. Право. – 1982. – № 23. – С. 103–108.

2. Шевчук Т. А. Протидія насильству в сім'ї: деякі питання вдосконалення кримінального законодавства // Вісник Кримінологічної асоціації України : матер. наук. – практ. конфер. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 219-222.

3. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – 352 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс України: Офіц. видання. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – 416 с.

5. Давиденко В. Л. Поняття та зміст процесуальної діяльності суб'єктів кримінального судочинства по виявленню причин і умов, які сприяють вчиненню злочину // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. пр. – Спец. випуск. – 2007. – № 1 (36). – С. 100–106.

Стаття посвящена аналізу профілактичних дій слідчого, здійснюваних им в ході розслідування злочинів проти моральності в сфері статевих відносин. Висказано пропозицію про необхідність нормативного врегулювання даної діяльності.

Ключевые слова: *профілактика, слідчий, злочини проти моральності, досудове розслідування, представлення, причини і умови.*

This article analyzes investigating preventive actions undertaken by him in the investigation of crimes against morality in sexual intercourse. Been proposals for normative regulation of this activity.

Key words: *prevention, investigating crimes against morality, pre-trial investigation, presentation, causes and conditions.*

Стаття надійшла до редакції 03.03.2014
